

УДК 81'373.611:[811.112.2+811.161.2]

Федорів М.І.

ТИПИ ПРАГМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена дослідженню похідних іменників німецької та української мов з точки зору їх комунікативних характеристик. Дослідження проведено на матеріалі дериватів з латинськими суфіксами на позначення особи у відповідних мовах. В результаті аналізу визначено типи прагматичного значення, його зв'язок із денотатом та його комунікативні функції.

Ключові слова: похідне, іменник, семантика, прагматика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова, як і всі інші системи, безпосередньо пов'язана з людським суспільством, постійно розширяється і переглядається. Поряд із семантичними змінами відбуваються зміни категоріальної природи слова, які, по суті, не стосуються лексичного значення. Сучасні дослідження семантики показали, що вивчення мовних одиниць та їх адекватний опис не можуть бути виконані лише в рамках аналізу лексичної семантики. Це пояснюється тим, що повне розуміння смислу мовних одиниць можливо лише в конкретній мовленнєвій ситуації, і тому активніше досліджуються зв'язок і взаємодія між семантикою та прагматикою мови, а також вплив національної мовної картини світу на формування і функціонування мовних одиниць різного рівня [3, с. 7].

Розмежування семантики і прагматики, в найпростішому вигляді, базується на розмежуванні значення і вживання слів в мовленні та комунікації. Якщо в дослідженні робиться експліцитне посилання на мовця або, в більш загальних термінах, на людину, що користується мовою, то це дослідження відбувається в рамках прагматики. Якщо ми відволікаємося від тих, хто користується мовою, і досліджуємо лише вирази та їх десигнати, то ми аналізуємо сферу семантики. Якщо ж дослідження не стосується десигнатів і аналізуються лише відношення між виразами, то цей аналіз стосується сфери (логічного) синтаксису [4, с. 245]. Проблема розмежування семантичного і прагматичного у структурі лексичних одиниць не є до кінця вирішеною і на сьогоднішній день, чим і зумовлена **актуальність** цієї статті.

Метою дослідження є комплексний аналіз прагматичного значення похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи у німецькій та українській мовах, визначення його структури та функцій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Значення слова, враховуючи похідні одиниці, складається із власне семантичної частини та прагматичної, що направлена на вживання знака. Визначаючи семантичну частину як провідну, ми приділяємо велику

увагу прагматичним компонентам в силу недостатнього вивчення цієї частини значення.

Мовні значення наскрізь прагматичні: з людиною, з мовною ситуацією пов'язані в мові не які-небудь особливо виділені експресивні елементи, а значення великої кількості слів та виразів. Межі прагматики окреслюються саме характером значення: до її сфери належать ті мовні елементи, у яких суб'єктивно-експресивні елементи домінують над денотативними. Іншими словами, *прагматичними* вважаються мовні елементи будь-якого формального типу, об'єднані лише тим, що вони несуть переважно прагматичну інформацію [6].

З погляду семантики, аналіз значення в комунікативному акті передбачає використання поняття, яке означало б значення в актуалізованому вигляді у протиставленні значенню-компетенції, взятому поза комунікативним актом [7, с. 97]. Прагматика, у свою чергу, трактується як складник лінгвістики, який вивчає значення в його зв'язках із мовними ситуаціями, з його вживанням у конкретній ситуації ("the study of meaning in relation to speech situations"), виражаючи наміри мовця, на противагу семантиці, яка вивчає лише значення в мові [9, с.124].

Розмежування семантики і прагматики в лінгвістичному описі повинне ґрунтуватись на розмежуванні значення і вживання слів у мовленнєвій комунікації. Значення та вживання слова — це не просто два боки одного й того ж об'єкта: у лінгвістичному описі вони суттєво розрізняються, шляхом розмежування мови і мовного використання виражається в протиставленні семантики і прагматики. Лінгвістична прагматика висуває поняття мовленнєвої ситуації (яка включає учасників комунікації, контекст, функцію висловлювання і його мовленнєвий вплив). Завдяки цьому, вона визначається як відмінна від семантики лінгвістична дисципліна, яка вивчає значення в співвідношенні з мовленнєвою ситуацією [9]. Виходячи з цього, абсолютно обґрунтованим є твердження, що *прагматика* зорієнтована виключно на учасників спілкування, сферу спілкування, тематику спілкування.

Семантика вивчає значення, що виражені в кожній мові конвенціонально, тобто за допомогою немотивованих мовних знаків; прагматика — це неконвенціоналізовані "прирощення" до мовних знаків у комунікації. Семантичні компоненти мовного коду образно уявляються, а прагматичні — переживаються, впізнаються на основі спільного духовного досвіду і користування учасниками комунікації однією ідіоетнічною мовою [6, с. 224]. Тому ми притримуємося думки, що межі між семантикою і прагматикою зникають, оскільки семантика без прагматики позбавлена визначеності, як позбавлене визначеності позаконтекстне слово. Прагматика ж без семантики безпредметна.

Вихідним як для семантики, так і для прагматики є поняття значення, проте кожна із них цей феномен трактує по-своєму. Для семантики значення — це чітко організований атрибут мовної системи. Кожний із елементів мови як двохсторонній знак вступає у структурні відношення і набуває значущості. В об'єктивній семантиці значення визначається об'єктивною реальністю і

базується на референції та істинності, в той час, як у прагматиці відбувається зміщення значення із об'єктивної реальності у свідомість мовця [2, с. 13].

Деякі дослідники семантики виділяють типи значення, які по своїй сутності є прагматично орієнтованими, оскільки виражають відношення між знаком і користувачем (мовцем і слухачем) і містять вказівки на соціолінгвістичні та прагматичні характеристики користувача та умови використання слова.

Тому, у процесі диференціації семантичного і прагматичного значення, під останнім розуміється:

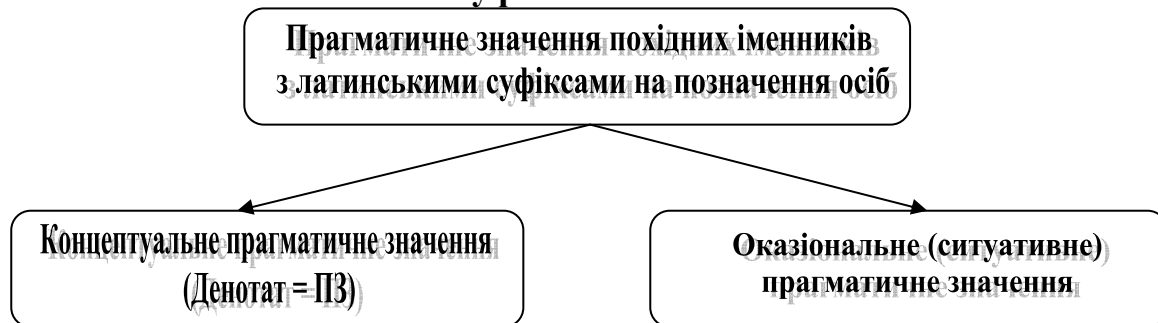
- дискурсивна імплікатура;
- виявлення суб'єктивного, оцінно-емоційного відношення мовця до предмета когнітивного (денотативного) значення;
- ілокутивна функція мовної одиниці в певному мовленнєвому акті.

Виходячи з цього, існує два підходи до трактування прагматики як частини змістової субстанції мовної сутності: 1) прагматика як автономна частина значення та 2) прагматика як неавтономна частина, інкорпорована в семантику, оскільки вона вивчає ті аспекти значення, які не охоплюються семантичною теорією.

У трактуванні прагматики як частини змістової субстанції слова ми притримуємось так званого семантико-прагматичного, тобто компромісного підходу, виділяючи при цьому два типи прагматичної інформації: 1) прагматичні компоненти, які доповнюють поняттєву інформацію; 2) прагматична інформація, яка «впресована» в лексичне значення слова [1, с. 21]. Таким чином, залежно від співвідношення семантики досліджуваних похідних іменників із прагматичним значенням, що входить в їх структуру, можна виділити два типи останнього:

- *концептуальне* — яке міститься у словах, у яких денотативний компонент цілком співвідноситься із прагматичним;
- *оказіональне (ситуативне)* — яке частково співвідноситься із семантикою слів і з'являється у певних ситуаціях та контексті (див. схему):

Типи прагматичного значення у структурі похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб

Певна частина прагматичних компонентів проникає у власне семантичну зону значення, залишаючи в ній свої відбитки, набуваючи системного статусу в мові. Вони відображаються й у семантичній частині словникової дефініції.

Характерною ознакою похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб досліджуваних мов є те, що їх прагматична значущість виникає у певному контексті. Крім цього, існує ряд похідних, у яких прагматичний компонент семантичної структури практично ототожнюється із денотативним. Такий тип прагматичного значення вважається **концептуальним**.

Концептуальне значення, як і власне концепти, народжується в процесі сприйняття світу, воно створюється в актах пізнання, відбиває і узагальнює людський досвід і осмислену в різних типах діяльності зі світом дійсність [8, с. 54]. Цей тип прагматичного значення дозволяє судити про суб'єктивне відношення, оцінку, переживання позначуваного факта, суб'єктивної установки індивіда на цей факт. **Концептуальний** тип прагматичної інформації наявний у таких похідних іменниках, як нім. — *Abderit* (дурна (обмежена) людина); *Andächtler* (ханжа, фарисей); *Blödser* (дурень); *Drahrer* (нічний гуляка); *Flappier* (мямля, ганчірка (про чоловіка); *Hudler* (неохайний робітник, халтурщик); *Lärmer* (крикун, скандаліст); *Mucker* (буркотун; лицемір; поганий стрілок); *Papist* (папіст (про католика); *Quengeler* (скиглій, дріб'язкова людина); *Schnauzer* (крикун, грубіян); *Suitier* (гуляка, бабій) та ін.; укр. — *аферист* (той, хто займається аферами; шахрай); *експлуататор* (той, хто експлуатує трудящих, привласнює собі продукти чужої праці); *інсинуатор* (той, хто поширює злісні вигадки, наклепи; наклепник).

Переосмислення значення відображає реальне відношення «ім'я — референт» і активує експресивну функцію мови. При цьому на перший план в акті вторинної або okazіональної номінації виступає мовотворче начало мовної особистості — мовця. Okazіональна номінація є тим джерелом, без якого мовець не може виразити свої почуття і настрої. Потреба вплинути, висказати своє ставлення не лише до співрозмовника, до третьої (відсутньої) особи, але і до інших реалій, що існують в світі, розширює прагматичну сферу використання мовцем образної номінації, на яку, як правило, накладаються емоційно-оцінні смисли. Прагматичне значення, що виникає у результаті цього, вважається **оказіональним**. Okazіональний тип прагматичної інформації виділяється у таких похідних (див. таблицю)

Похідні із okazіональним типом ПЗ

семантичний компонент		прагматичний компонент
працівник утилізаційного заводу з переробки трупів тварин;	<i>Abdecker</i>	шкуродер (розм.);
селянин; будівельник	<i>Bauer</i>	селюк, мужик (розм.)
будівельник, архітектор; конструктор	<i>Erbauer</i>	творець (перен.)
свердло, бурав	<i>Nepper</i>	обманщик, шахрай; шулер (розм.)
прозаїк (письменник)	<i>Prosaiker</i>	прозаїчна особа (розм.)
барабанщик	<i>Trommler</i>	донощик, стукач (розм.)
той, хто схильний до авантюризму	<i>авантюрист</i>	пройдисвіт
поет	<i>версифікатор</i>	людина, що складає вірші, які не мають глибокого змісту (ірон.)

той, хто конкурує з ким-небудь	конкурент	учасник конкурсу (розм.)
--------------------------------	-----------	--------------------------

Отже, на сучасному етапі розвитку науки про мову не можна вважати остаточно розв'язаним питання щодо співвідношення семантичних і прагматичних чинників. Семантична правильність ще не забезпечує прагматичної доречності, так як у багатьох випадках семантичний опис виходить із прагматичного. Вірним, однак, є те, що в цілому прагматичний аналіз опирається на семантичний опис. Не існує семантики без прагматики, так як і прагматики не існує без семантики [5, с. 347].

Як свідчить аналіз, у прагматичному значенні похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб виділяється два типи — концептуальне та okazіональне. Концептуальний тип прагматичного значення властивий більшості похідних німецької мови, у той час як в українській мові він простежується лише у трьох іменниках.

Okazіональний тип прагматичного значення виділяється у похідних іменниках обох мов. Для унаочнення процесу співвідношень виділених типів прагматичного значення досліджуваних похідних обох мов, проілюструємо його у вигляді таблиці:

Кількісне співвідношення типів прагматичного значення похідних іменників німецької та української мов

	<i>Концептуальне ПЗ</i>		<i>Okazіональне ПЗ</i>	
	к-сть	%	к-сть	%
Німецька мова	125	70,6	52	29,4
Українська мова	3	10,7	25	89,3

Таким чином, значення в прагматиці пов'язано з мовцем, в той час, як в семантиці воно визначається як властивість мовного вираження, не беручи до уваги конкретну ситуацію, мовця і слухача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Юрий Дереникович Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности. – М. : АН СССР, 1988. – С.7 - 44.
2. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике / общ. ред. Е.В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 21–38.
3. Бондарко А.В. К проблеме соотношения универсальных идиоэтнических аспектов семантики : интерпретационный компонент грамматических знаний. // Вопр. языкознания. – 1993. – № 3. – С. 5–11.
4. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
5. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида. Семантика нарратива / Е.В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
6. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172с.

7. Шевченко І.С. Прагмалінгвістика: quo vadis? / І.С. Шевченко // Наук. вісник каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – 2003. – Вип.7. – С. 51-57.
8. Leech G.N. Principles of Pragmatics / G.N. LEECH. – London: Longman,. 1983. – 250 p.
9. Schwarz M. Semantik. Ein Arbeitsbuch / M. Schwarz, J. Chur. – Tubingen : Narr, 1996. – 223 S.

Стаття посвящена дослідженню похідних іменних німецького і українського мов з точки зору їх комунікативних характеристик. Дослідження проведено на матеріалі дериватів з латинськими суфіксами з позначенням особи в відповідних мовах. В результаті дослідження визначені типи прагматичного значення, його зв'язок з денотатом і комунікативні функції.

Ключеві слова: похідне, іменник, семантика, прагматика.

The article deals to the research of derivative nouns of German and Ukrainian in aspects of their communicative characteristics. The research is carried out on the basis of the derivative nouns with Latin suffixes on the meaning of person in these languages. In result of the research the types of pragmatics meaning, its connection with denotatum and communicative functions are specified.

Keywords: derivative, noun, semantics, pragmatics.

УДК 811.161.2'367.32

Шатілова О. С.

РОЛЬ ПРАГМАТИЧНОГО ЧИННИКА У ВИБОРІ РІЗНОВИДУ СПОНУКАЛЬНОГО МОВЛЕННЄВОГО АКТУ

Стаття присвячена питанню виокремлення типів мовленнєвих актів з урахуванням їх прагматичних характеристик. У ній проаналізовано можливі підстави виділення різновидів комунікативних актів. Здійснено інвентаризацію спонукальних актів на прагматичній основі. Встановлено основні прагматичні чинники формування спонукального мовленнєвого акту.

Ключові слова: прагматика, мовленнєвий акт, спонукування, спонукальний мовленнєвий акт, прагматична ознака.

Наприкінці ХХ століття стрімким розвитком відзначилося нове мовознавче вчення – лінгвістична прагматика, яка ставить за мету розробку єдиної теорії інтерпретації мовленнєвих утворень (висловлень) у певних комунікативних контекстах [2]. Виокремлення лінгвістичної прагматики в особливу галузь мовознавства пов'язане перш за все з тим, що прагматику цікавлять не конвенції мови (це власне граматичний об'єкт досліджень), а конвенції вживання висловлень [6].